

Berekméri Árpád-Róbert

A református temető a 17–18. században

A marosvásárhelyi református temető vitathatatlan művészettörténeti értékére előbb Pálmay József és Kelemen Lajos, majd Csekme István hívta fel a figyelmet, de az utóbbi időben több helyi lapban, valamint a világhálón közzétett cikk írója is kiemelte a város történetében elfoglalt jelentős helyét. Feltűnő azonban, hogy az említett kiadványok, cikkek egyike sem fektet hangsúlyt a temető évszázadokon átívelő fejlődéstörténetének bemutatására. Csupán Farczady Elek közöl a marosvásárhelyi református egyházközség életéről írott művének kéziratában erről egy rövid összefoglalót.

Az eddigi kutatások azt bizonyítják, hogy a marosvásárhelyi református temető létrehozása Nagy Szabó Ferenc krónikáíróhoz fűződik, aki – saját feljegyzései szerint – 1617 januárjában a korán elhunyt Istók nevű fia számára Kolozsvárról hozatott koporsókövet az általa vásárolt és elkerített sírkertben állította fel. A város vezetése a sírkert melletti telken ugyancsak temetkezési helyet alakított ki. A krónikás jóvoltából a két telek röviddel ezután egybeolvadt, és a református egyház tulajdonába került. 1638-ban már biztosan az egyház gondozásában volt, hiszen ekkor jelenik meg először az egyházi számadásokban is. A temetőkert jelentősebb bővítése már 1643-ban megtörtént, amikor Batizi János lelképásztor özvegye, Homonnai Zsófia majorjának felső részét az eklézsiának adományozta.

A kis kiterjedésű temetőkertet sánc, illetve fonott „töviskerítés” vette körül, főbejáratát pedig fakapu védte. A szerény kivitelezésű építmények gyakran javításra szorultak. A csekély értékű beavatkozások a 17. századi egyházi számadásokban folyamatosan nyomon követhetők. A korszak legnagyobb beruházását 1698-ban jegyezték fel. Ekkor készült el ugyanis a temető ma is használatban lévő cintermének korai változata, Halmágyi Mihály bírósága alatt. Az építkezés költségeit (a mestergerendán található felirat szerint) özvegy Weér Judit fedezte, aki férje, a zernyesti csatában elesett Teleki Mihály erdélyi kancellár emlékére tett jelentős adományt az egyház javára. A levéltári források korábbi ravatalozót ugyan nem említenek, de feltételezhetően létezett, ugyanis 1682-ben egy ismeretlen egyházfi a temető számára 48 dénárért székeket csináltatott. Az új cinterem 1698. október 30. és december 31. között készült el, és 216 forint 56 dénárba került. A Theatrumként is említett építményt deszkakerítéssel kerítették el, a 18. század első felében pedig több alkalommal is megjavították.

1748-tól a források egy külső és egy belső temetőkertet említenek, ami egyrészt a temetőnek a sírokat magában foglaló részére, másrészt pedig az azon kívül eső, megművelés alatt lévő parcellákra vonatkozhatott. Az utóbbi jelenthette az úgynevezett ütközőzónát a temető

és a szomszédságában lévő közönséges és magánterületek között. E terület markánsabb kijelölése végett építtetett a konzisztórium 1749-ben az ott húzódó temetőszínhez egy kis kaput és egy láb (magas) kerítést.

A tárgyalt időszak utolsó területbővítését nem a sírok számának növekedése, hanem gazdasági érdekek indokolták. Ezt szem előtt tartva vásárolta meg 1753 áprilisában az egyház 60 forintért a helyi jezsuitáknak a Református Cemeteriumban lévő puszta földcskéjét, „melynek egy[ik] felől való vicinussa [szomszédja] Marosvásárhelyi Civis Circumspectus [tekintetes polgár] Bányai Ferenc uram kertje, másfelől pedig ugyan [szintén] az említett tekintetes református eklézsia temetőhelye”. A megvásárolt parcella felhasználásáról az 1773-ban összeállított vagyonleltárból értesülünk, amely a temetőkertben lévő parcelláról és épületekről is részletes leírást ad. Eszerint: „Vagyon a városnak napkelet felől való részén egy temetőkert, melyben vagyon zsindelyfedél alatt, deszkakerítésben temetési alkalmatosságra épített szín. Ennek egyik felén vagyon építve egy faház, melyben most laknak az órás és a temető gondviselője. Ezen temetőkertben vagyon három darab taxás [bérelt/bérbe adott] dohányföld” (a jezsuitáktól vásárolt parcella). A temető kerítésén belül is volt egy darab dohányföld, amelyet évenként az órás bérelt. A kerítésen kívül egy szalmafedeles faház is épült, amelyet élete végéig Keszi György özvegye használhatott. A faház mellett az egyház egy házhellyel is rendelkezett, amelyet Gál Erzsók – tisztességes eltemetése fejében – adományozott az egyháznak. Az összeírás magáról a sírkertről nem tesz említést, ahogy az 1779-es vallatási jegyzőkönyv sem, de utóbbi pontosan meghatározta a temető akkori oldalainak a hosszúságát. Ennek értelmében a temetőkertnek a Farkas utcából nyíló kaputól a „Szakállszáraztó” sáncig terjedő része 1431/2 erdélyi öl hosszú volt. A kápolna melletti országúttól az ispotály irányába keresztülhaladó oldalnak 133, míg a Farkas utcai polgári telkek vége fölött, a temetőszín mellett elhaladva, a Görög Márton háza ellenében levő országútig húzódó oldalnak a hossza 1571/2 öl volt. Végül a temetőnek a Görög-féle házzal párhuzamosan fekvő temetőpalántól Hints Lőrinc telkéig húzódó oldala 83 öl hosszúságú volt. Ennek alapján megállapítható, hogy ebben az időszakban a temetőkert valamivel több, mint öt hektár területen feküdt, és további bővítésére már csak 1808-ban, Nemes György főgondnoksága idején került sor.

A temetőkert fölött a református egyház rendelkezett, jó működéséről és karbantartásáról pedig a konzisztórium által kijelölt egyházfi gondoskodott. A vizsgált időszakban összeállított egyházi számadások egyértelműen alátámasztják, hogy a temetőben végzett építkezésekhez és a javításokhoz szükséges nyersanyagok beszerzése, a mesteremberek és napszámosok felfogadása, élelmezése, a munkálatok felügyelete, illetve az elvégzett munkáért járó díjak

kifizetése is az egyházi feladatkörei közé tartozott. Számos esetben a munkából ő maga is kivette a részét. Ugyanakkor kötelessége volt a temetkezések jó rendjét is fenntartani, illetve adott esetben, az előjáróság megbízásából a temetés menetét lebonyolítani. Jól példázza ezt Kincses Márton egyházi 1776-os számadása, amelyben egy szegény ember eltemetéséhez szükséges költségeket az alábbiakban sorjázza: „Szegény ember meghalván, a tisztelt uraimék parancsolatjából eltemettük, 24 dénár. Koporsónak adtam hat szál deszkát, a koporsóhoz vettem 50 lécszeget, 17 dénár. Gyertyát vettem a virrasztóknak, 6 dénár. A sírásóknak s a virrasztóknak borra 25 dénár. Sírásóknak kenyeret, 27 dénár. Négy deáknak adtam 25 dénárt. A harangozónak 24 dénár, a kántornak 12 dénár.”

A temetőben lévő sírok viszonylag kis száma miatt a terület legnagyobb részét szántók és kaszálók, később pedig dohányföldek és kertek tették ki, melyeket az egyház bérbe adott vagy megművelt. A földterületek műveltetéséről, a bérek beszedéséről, illetve a termény hasznosításáról is az egyházi gondoskodott. Ezekről pontos költségvetést készített, amelyet a konzisztórium által kijelölt bizottság vizsgált felül. Ő felelt ugyanakkor a 18. század folyamán felépített lakóházak taxájának beszedéséért, a bérlők és a temetőkertbe járók jó magaviseletéért is. Erre szükség is volt, mert az oda tanulni járó kollégisták és gyerekek rossz magaviseletükkel sok esetben jelentős károkat okoztak. Az 1781. évi presbitergyűlési jegyzőkönyvben találjuk az első olyan konzisztórium határozatot, amely a tanulóknak a temetőkertről történő kitiltásáról döntött.

Mivel a temetőőr fogalmával csak a 1800-as évek első felében találkozunk, a temetőkert felügyeletének és takarításának feladatkörét – a házak felépítését követően – az egyház vezetése lassacskán a bérlőkre ruházta át. 1797-ben Gombkötő Szatmári József azzal az ígérettel kérte a konzisztórium hozzájárulását ahhoz, hogy a temetőben lévő házat továbbra is bérelhesse, hogy a rábízott feladatokat azontúl is pontosan ellátja. Az előjáróság döntése értelmében ő és lakótársa (Csizmadia Nagy György) olyan feltétellel maradhattak, hogy a cinterem körüli takarítást és a temető felügyeletét továbbra is ellátják. A lakók a házak körül kialakított kertecskéket is bérbe vették és megművelték, sőt, esetenként a bérüket a temetőkertről végzett közmunkával rótták le, amint az egy 1778-ban összeállított számadásból is kiderül: „Vászi István is dolgozott házbeli bérbe, 14 napokat, pénzt pedig nem fizetett.”

A temetések évenkénti száma az egyházi számadásokban közölt harangoztatásokból elég pontosan megállapítható. Így például 1644-ben 31, 1658-ban 50, 1778-ban pedig szintén 31 halottért fizettek a hozzátartozók harangoztatási díjat. Ennél természetesen valamivel több volt az elhunytak száma, mert nem mindenki tudta ezt a taxát kifizetni, bár ez esetben (mint a korábban említett szegény ember halálakor) előfordult, hogy a költséget az egyház fedezte. Az

elhunytak temetéséről a hozzátartozók, az egyházi szolgálatban lévő személyek temetéséről pedig az eklézsia gondoskodott. A forrásokban először Dállyai György kántor 1714 júliusában történt temetéséről találunk részletes leírást. A kántor temetési költségeit az eklézsia fizette. A tetemet szurokkal és viasszal bélelt koporsóban helyezték el, és a cinteremben ravatalozták fel. A koporsót a temetésig fizetett emberek őrizték éjjel-nappal, fölötte pedig virrasztottak. A halottnak írott fejfát faragtattak. A temetés közben az ott összegyűlt koldusoknak és szegényeknek alamizsnát osztottak, utána pedig a résztvevők halotti tort ültek. A korabeli iratok további részleteket tartalmaznak Szokolyai István prédikátor (1720), egy kántorné (1726), Benkő Ferencz (1745), valamint Kapronczay György prédikátor (1746) temetéséről. Utóbbi esetben a számadást készítő egyházfi a temetkezéseknél használt kellékeket is megemlíti (szemfedélre való gyolcs, koporsóborító gyolcs, violaszínű tafota, zománcos fekete szeg). A temetéshez szükséges kellékeket kezdetben minden család maga szerezte be, majd 1790-től akár bérelhette is. Gróf Iktári Bethlen Kata halála után ugyanis a leszármazottak egy háromrészes, holttestek alá való karmazsin selyem derékaljat és két, rojtos selyemgombokkal díszített párnát ajándékoztak az eklézsiának azzal a feltétellel, hogy azok fizetség ellenében az igénylők számára kiadhatók legyenek. A temetési szertartást végző lelkészek szolgálatáról ebből az időszakból nincsenek adataink. Ennek ellenére Farczády Elek állítja, hogy hosszúak és körülményesek voltak.

A Nagy Szabó Ferenc által létrehozott temetőkert a 18. század végére már a város számos közismert személyiségének nyughelyéül szolgált, akik közül egyeseknek a sírköve (pl. Nagy Szabó Mihály városbíró, Egyedi Szócs István céhmester) a mai temetőkert művészettörténeti értékeinek tárárt gazdagítja.

In *Protestáns Marosvásárhely*. Szerk. Ötvös József, Berekméri Árpád-Róbert és Gálfalvi Ágnes. Dokumentum Egyesület – Lector Kiadó, Marosvásárhely, 2018, 195–199.

